

KAS IR TEK?

TEK (*Traditional Ecological Knowledge*) latviski nozīmē tradicionālās ekoloģiskās jeb vides zināšanas.

TEK ir kumulatīvo zināšanu kopums, kas pieder sabiedrības locekļiem, pateicoties ilgstošai saistībai ar noteiktu dzīves vidi un paaudžu pārmantojamību. Termins “zināšanas” ietver ļoti daudzas savstarpēji saistītas sastāvdaļas, piemēram, pieredzi, rituālus, pasaules redzējumu, sociālo un ģimenes institūtu, valodu, tradicionālo zemes un dabas resursu izmantošanu.

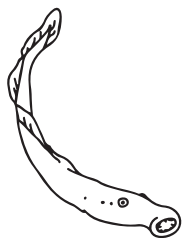
Latvija ir viena no Eiropas bagātākajām valstīm tradicionālo zināšanu aspektā. Zvejniecības prakses ir gadsimtiem senas, un lielā daļā gadījumu tās ir saistītas ar Baltijas tirdzniecības ceļiem, nārsta vietām, ģimenes tradīcijām un zivju ķeršanas areāliem. TEK ir nozīmīgas ne tikai muzejiem, šīs zināšanas var būt noderīgas zvejniekiem un kopienām, tās var integrēt zivsaimniecības un piekrastes dabas aizsardzības vadības plānos. Šo zināšanu kopumu var izmantot kādas teritorijas ekonomiskās aktivitātes vairošanai, bet to atzīšana par vērtību paaugstina konkrētās vietas iedzīvotāju pašcieņu un lepnumu.

Foto: Žans Graubics, Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvs (LVKFFDA)

Zvejnieki laivās. Fonā nēģu tacis. 1963

UPES NĒĢIS

Upes nēģi (*Lampetra fluviatilis*) ir aptuveni 33–35 cm gari (var sasniegt līdz 50 cm) anadromas apaļmutnieku sugas dzīvnieki, kas jūrā dzīvo ilgāk nekā trīs gadus, tad dodas nārstot upēs. Nēģu kāpuri, kurus mēdz saukt par ņurņikiem, dzīvo, ierakušies gruntī, un upē tie pavada vidēji trīs gadus. Kad ņurņiki sasnieguši 8–15 cm garumu, tie migrē uz jūru.

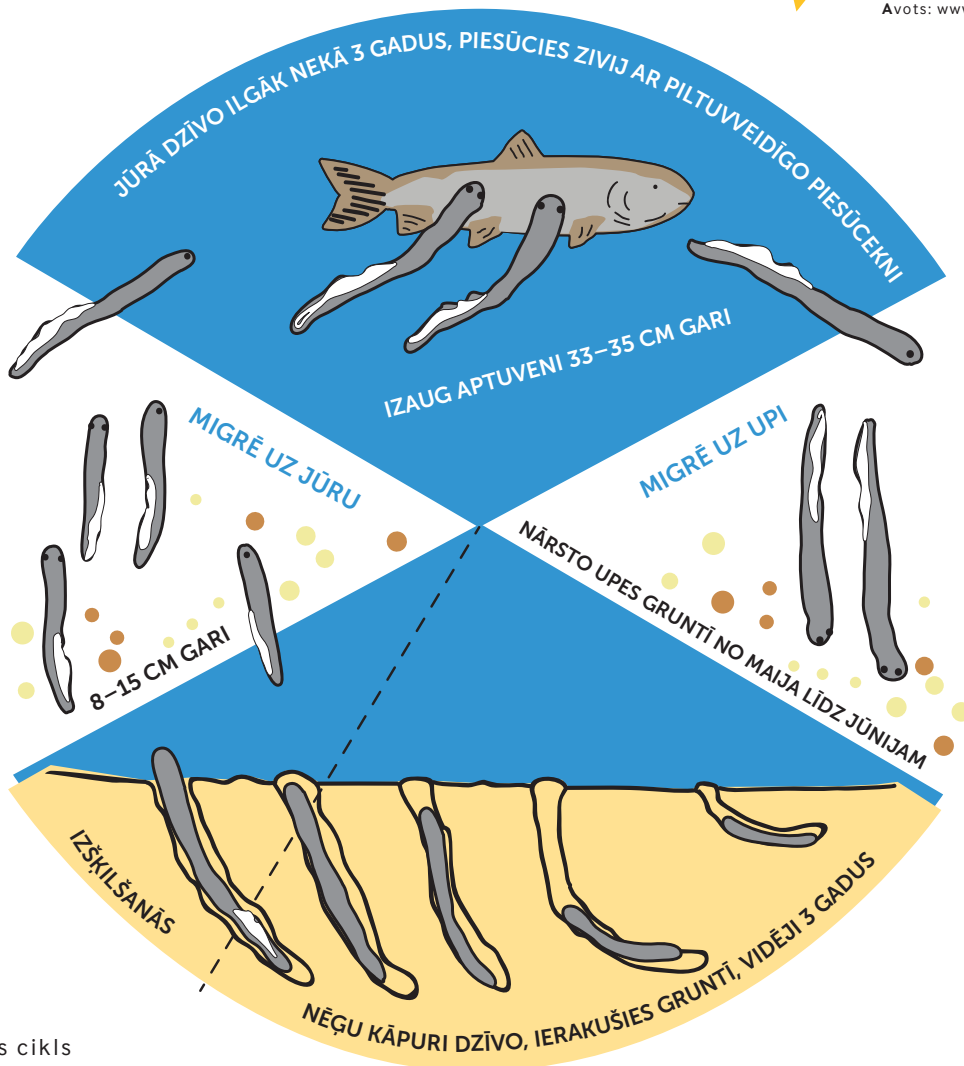
Nēģim ir kails ķermenis, un tā mute ir kā piesūceknis. Nēģim nav vēdera un krūšu spuru, un tā svars var sasniegt 250 gramus.

Nēģa mugura un sānu augšdaļa ir tumši zilganzaļa, zilganpelēka vai zaļganbrūna, bet tā sānu apakšdaļa un vēders — pelēcīgi, zeltaini vai balti. Mugurkaula vietā šim apaļmutniekam ir skrimšļa veidojums — mugurstiegra jeb horda, ko sedz saistaudu apvalks.

Nēģu pārvietošanās ātrums var sasniegt pat 13 km diennaktī, un pētnieki novērojuši līdz pat 250 km tālu šo apaļmutnieku migrāciju.

Avots: www.environmentdata.org

Nēģu dzīves cikls

Nēģi nārsto upēs no maija līdz jūnijam aptuveni 0,2 m līdz 1,5 m dziļumā. Tad nēģu tēviņš izveido bedrīti — ligzdu —, bet mātīte to padziļina un nērš ikrus. Ar vienu mātīti nārsto no viena līdz pat sešiem tēviņiem, un aptuveni divu nedēļu laikā pēc nārsta mātīte iet bojā.

Lai barotos, nēģis piesūcas zivij ar piltuvveidīgo piesūcekni, ar ragvielas plātnītēm pārvīlē upura ādu un ievada brūcē vielu, kuru izdala īpaši dziedzeri, kas pēc uzbūves zināmā mērā līdzinās čūsku indes dziedzeriem. Tā neļauj sarecēt laupījuma asinīm, tādējādi atvieglot to iesūkšanu mutē. Nēģis no upura izsūc visu, ko vien var: asinis, iekšējos orgānus, muskuļus. Galvenokārt nēģi piesūcas brētliņām, reņģēm un salakām, pirmām kārtām lēni peldošām, novārgušām.

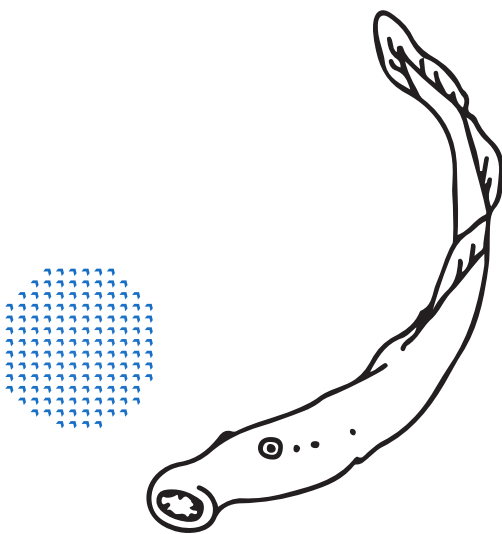
NĒGU ĶERŠANAS VIETAS

Pieaugušie īpatņi (nēgi) uzturas Rīgas līcī un Baltijas jūras piekrastē. Lai nārstotu, tie masveidā ienāk upēs no rudens līdz pavasarim, galvenokārt oktobrī un novembrī. Pieaugušie īpatņi var būt sastopami upēs visu gadu. Latvijas teritorijā nēgi sastopami visās lielākajās Baltijas jūrā un Rīgas jūras līcī ietekošajās upēs. Galvenās nēgu nārsta upes Latvijā ir Salaca (Salacgrīvā), Gauja (Carnikavā), Daugava, Irbe un Venta, kā arī to pietekas.

Autors: Āris Adlers

Nēgu ķeršanas vietas Rīgas reģionā

NĒĢU ĶERŠANAS PROCESS

Nēģu ķeršanai vēsturiski būvēja tačus upju lejtecēs, kur ar tiem ķēra augšup pa upi nārstot ejošos nēģus.

Tačus pāri Gaujai būvēja katru gadu no jauna, un tas prasīja daudz darba spēka. Katrā tačī tika atstāta brīva daļa jeb tā sauktā “karaļa caurtece”, lai zivis varētu izkļūt cauri tacim. Jau tūlīt pēc pavasara pirmajiem darbiem vīri upē sadzina pāļus — stāvkājas, pie kuriem piesēja (naglu vietā lietoja virves!) pretkājas, piestiprināja nagarus un matarus, un novīgoja upes dibenu pie tača. Par vīgām carnikavieši dēvēja skuju kūļus, kuru vidū ielikta velēnas, sasietas ar klūgām vai stieplēm. Vīgas aizturēja straumes nestās smiltis un radīja pamatu, uz kura vēlāk lika murdus. Murdus Carnikavā pina ļoti blīvus no kārklu klūdziņām, ko savā starpā sastiprināja ar priežu saknītēm. Murdam bija divas daļas: apvalks jeb māte un piltuvveidīga eja jeb poiga ar astes galā iedzītu koka tapu — spundi. Gan murds, gan poiga un, iespējams, arī vīga, nagars un matars ir vārdi, kas nāk no laikiem, kad Gaujas krastus vēl apdzīvoja lībieši. Mūsdienās Gaujā nēģus ķer ar murdiem.

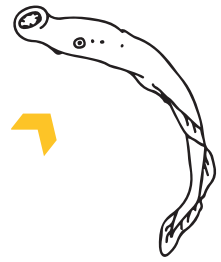

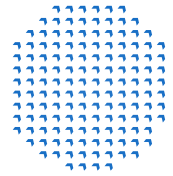
Foto: Inese Koluškina

Svētupes nēģu tacis

Viena no retajām vietām pasaulē, kur joprojām nēģus rūpnieciskā mērogā zvejo, izmantojot 200 gadu senu metodi, proti, taci, ir Salaca un Svētupe. Uz Salacas ir trīs tači. Vienīgā atšķirība kopš Johana Kristofa Broces laikiem (1742–1823) ir tā, ka no klūgām pīto puņģu (grozveidīgais murds) vietā mūsdienās tos šuj no linuma. Praktiski ķeršana notiek tā, ka murdam ir iekšējais grozs, kurā ienāk nēģis un ārā netiek, jo nemāk atrast ceļu ārā. Tam ir pudeles forma. Noķertos nēģus izkrata traukā, ko sauc par ķēni (dēļu pārnēsājamā kaste, ar kuru nēģus nes nost no tača).

Sākoties nēģu sezonai, vakaros uz tača sanāk vīri, ieliek murdus ūdenī un paliek pa nakti zvejas būdās. Naktī murdi jāpārlūko vairākas reizes. No rīta ap saules lēktu, lūkojot pēdējo reizi, tos izceļ no ūdens un atstāj žūt atkal līdz vakaram. Ziemā patur ūdenī arī pa dienu, lai tie neapledotu, jo apledojošos murdos nēģi nemaz nelien iekšā.

Noķert nēģus nebija nemaz tik vienkārši, pagalam tiem nepatika gaišais laiks — īpaši jau pilnmēness naktis. Vislabākais brīdis — tumša, bezmēness nakts, kad “vējš ir augšā” (jūras vējš).

Piemēram, 19. gadsimtā Carnikavas muižas robežās Gaujā bija piecas taču vietas apmēram 300 metru attālumā cita no citas. No tām divās pirmajās, skaitot no upes grīvas, ķērās visbagātākie lomi. Īsi pirms ledus iešanas Gaujas nēģu tačus ņēma nost. Visām lietām bija savs laiks un sava lietu kārtība.

/ Vēsturniece Elita Pētersone

Carnikavā tači tika izmantoti līdz 20. gs. 60. gadu vidum, pēc tam nēģus zvejoja ar murdiem.

Foto: Inese Koluškina

Nēģu murds

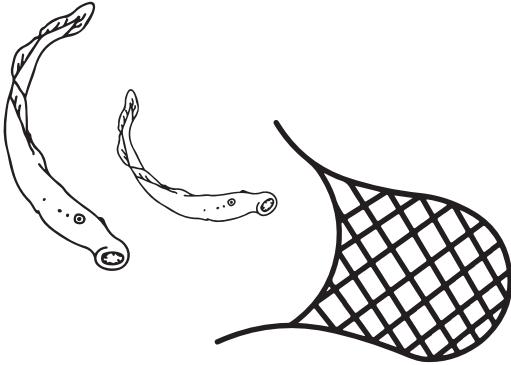
“Nēģis ir viltīgs, ir jāiemācās viņu noķert. Ja tev ir pieejams murds, to vienkārši ievietoju Gaujā, uzreiz nēģus nenozvejosi. Ir jāizprot viņu peldējums pa straumi uz augšu, lai zinātu pareizo vietu, kur un kā murdu izvietot — vai tas jāpiestiprina upes virsdaļā vai konkrētā laika periodā jānogremdē Gaujas gultnē. Nēģiem patīk tumsa un vēss laiks.”

/ Aldonis Lūkins, Nēģu zvejnieks

“Nēģi ir ļoti dzīvīgi, un viņiem visa kustība notiek naktī. Nēģi no jūras pastiprināti iepeld Gaujā, kad ir bijis Rietumu puses vējš un ūdens upē ir augstu sapūsts. Tad nēģi jūrā jūt ienākam saldūdeni un vairumā “gāžas iekšā” Gaujā. Nēģiem nepatīk gaisma, tāpēc tos zvejojot, piemēram, vēlā rudenī, kad ir pilnmēness, loms parasti būtiski samazinās. Nēģus Gaujā zvejojam arī ziemā, kad ir ledus. Ja nāk vižņi, kaut naktī skrienam ņemt ārā murdus, lai nepieļautu, ka tie kļūst pilni ar vižņiem un tos vairs nevar izcelt ārā.”

/ Viesturs Rinkēvičs, Bijušais nēģu zvejnieks, tagad pensionārs

NĒĢU ĶERŠANAS APJOMI UN RESURSU PAVAIROŠANA

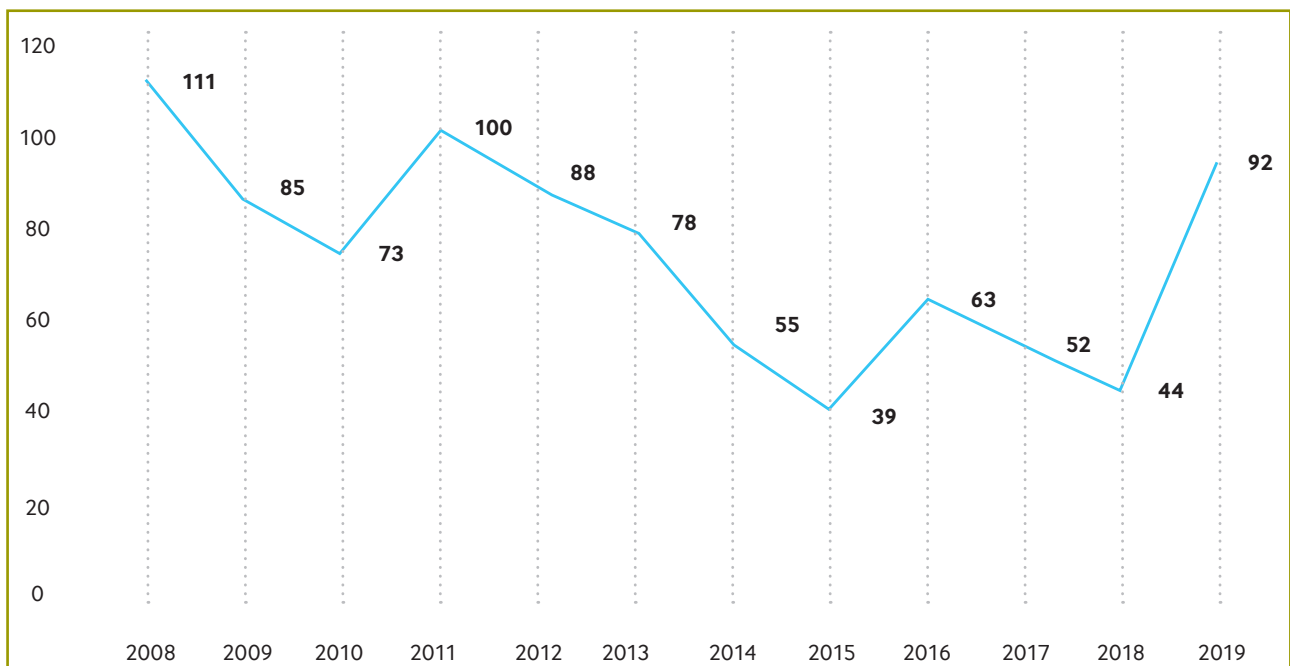

Latvijā šobrīd gada laikā izzvejo no 39 līdz 111 tonnām nēģu.

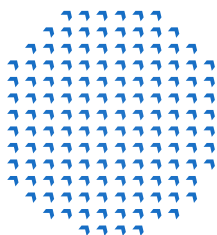
Pirmskara gados Latvijā nēģu kopējā nozveja sasniedza līdz 400 tonnu gadā, un tos plaši eksportēja uz ārzemēm, galvenokārt Vāciju.

Padomju laikā lielākie lomi ir bijuši 1960. gadu beigās un 1970. gadu sākumā, kad Latvijā tika izzvejots apmēram 410 tonnu, bet 1980. gados apjomi nokritās līdz 8 tonnām. Kopš tā laika nozveja pakāpeniski palielinājusies, un mūsdienu kopējo nozveju var redzēt tabulā.

Avots: new.lkc.lv/sites/default/files/baskik_p/pielikumi/zivsaimniecibas_gada_gramata_2020.pdf

Nēģu nozveja Latvijā (pa gadiem, tonnās)

Precīzus datus par nēģu nozvejas apjomiem ir grūti noteikt (tostarp tāpēc, ka visi lomi netiek uzskaitīti), tomēr salīdzinājumam — Kurzemes zvejnieku lomi ir vien 14–30 tonnu robežās, bet kopējā nēģu nozveja visā Latvijā gadā sasniedz 91,9 tonnas (2019. gada dati), tātad Vidzemes piekrastē nozvejo lielāko daļu Latvijā noķerto nēģu.

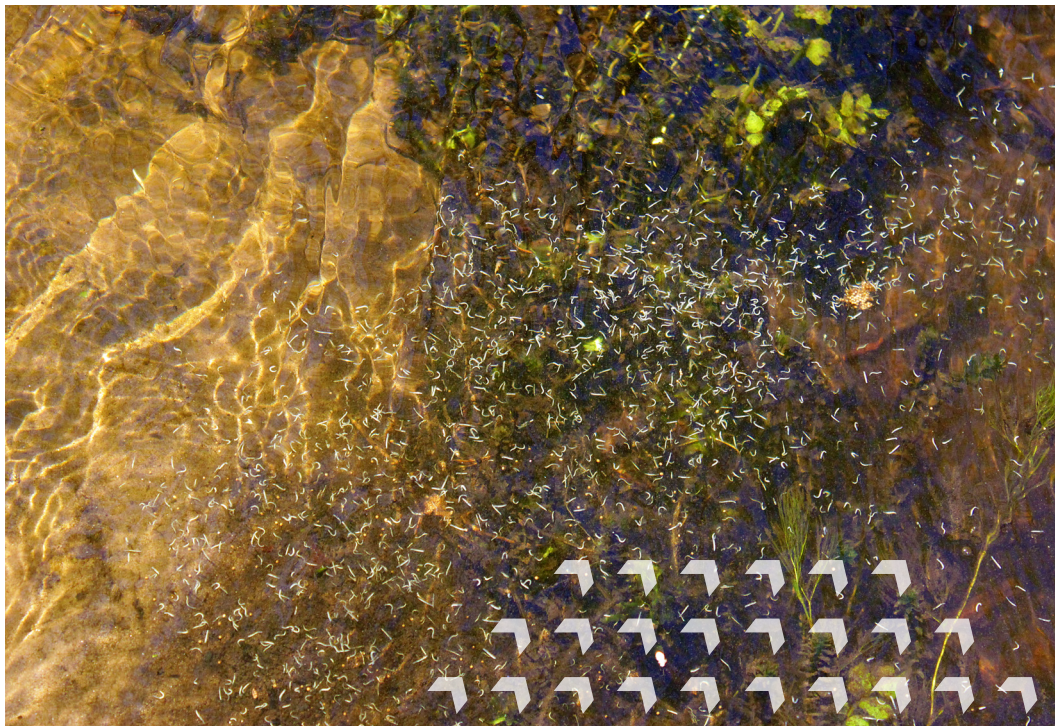
Avots: www.la.lv/negus-vairojam-vairak-neka-apedam

Vislielākais loms bijis zvejnieku kolhoza “Carnikava” laikā 1969. gadā — tad vienas nakts zvejā tika nozvejotas 25 tonnas nēģu. Liels loms bijis arī 1992. gadā — piecas tonnas nēģu vienā naktī. Interesanti, ka 80. gados esot noķerts viens ļoti liels nēģis, tā garums sasniedzis vienu metru, bet svars — gandrīz vienu kilogramu.

Nēģu daudzums Gaujā dažādu iemeslu dēļ ir sarucis. Lai atjaunotu šo resursu, Carnikavas novada pašvaldība finansē nēģu krājumu papildināšanu Gaujā, un kopš 2013. gada upes augštecē ir ielaisti aptuveni 12 miljoni nēģu kāpuru.

Carnikavas novada pašvaldība ik gadu Gaujas upē, posmā no Siguldas līdz Murjāņiem, ielaiž aptuveni trīs miljonus mākslīgi pavairotu nēģu kāpuru.

Foto: Santa Purviņa. Pārtikas drošības, dzīvnieku veselības un vides zinātniskais institūts, BIOR

Nēģu kāpuru izlaišana. Gauja

Nēģu kāpuru mākslīgā pavairošana sadarbībā ar zivjaudzētavas “Brasla” speciālistiem tiek veikta par līdzekļiem, kurus pašvaldība iepriekšējā gadā ir ieņēmusi no novada zvejniekiem par zvejas tiesību iznomāšanu. Tādējādi pašvaldība rūpējas, lai Carnikavas novadam raksturīgo nēģu zveju būtu iespējams saglabāt un attīstīt arī nākotnē.

Pēc nēģu slaukšanas ikriem tiek nodrošināta inkubācija, līdz tie nobriest, sasniedzot stadiju, kad izšķīlušies kāpuri ir spējīgi ierakties smiltīs.

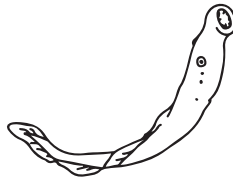
Pēc mākslīgās pavairošanas nēģu kāpurus ielaižot Gaujas upē, katrs no tiem ir aptuveni viena milimetra resnumā un nepilna centimetra garumā. Upē tie pavada kādus trīs gadus, pēc tam migrē uz jūru, kur pāris gadu barojas, lai pēc tam atkal atgrieztos Gaujā uz nārstu. Viens nēģis izaug aptuveni 6–7 gadu laikā.

NĒĢU ĶĒRĀJI – ĢIMENES

Autors: Āris Adlers

Carnikavas novadā nēģu zvejas arodu vēl aizvien piekopj divas zvejnieku brigādes, izmantojot no paaudzes paaudzē mantotās zināšanas un prasmes: SIA “Leste” un SIA “Grif 93”. Ar nēģu cepšanu Carnikavā nodarbojas SIA “Gaujas krasti”, IU “Gundegas IP”, SIA “Zibs”, SIA “Krupis”, IK “Dietlavi” un SIA “Gaujas Nēģi”.

Salacgrīvas novadā darbojas Salacgrīvas nēģu tacis, kur ķer nēģus un arī piedāvā ekskursijas, vāra nēģu zupu, nēģu tacis “Kurķis” (Aleksandrs Rozenšteins — nēģu zvejnieks tāpat kā viņa senči vairākās paaudzēs). Savukārt Svētupē darbojas Svētupes nēģu tacis, kur saimnieko Inese Koluškina ar ģimeni.

Tači Salacgrīvā

NĒĢU GATAVOŠANA

Pēc tēvutēvu metodēm nēģi bija jācep krāsni — uz baltalkšņa oglēm. Uz restēm divās rindās salikti un no vienas un otras puses minūtes četras piecas brūni cepti, tie ieguva patīkami zeltainu krāsu. Izceptos nēģus salika traukos, pārlēja ar verdošu ūdeni, piemeta sāli un sutināja, līdz mīksti. Pēcāk ūdeni nolēja, atdzesēja, nēģus ieskaitīja koka spainīšos, pārlēja ar to pašu nēģu sutināmā ūdeņa recējumu un ar speciālu presi nospieda kubliņa vāku, lai nēģu tauki sajauktos ar brūno šķidrumu.

Carnikaviešiem tie bija viena, divu, septiņu vai piecpadsmit kālu (1 kāls — 30 gabalu) lieli koka kubliņi, kuros iecienītā delikatese ceļoja ne tikai uz rīdzinieku, bet pagājuša gadsimta 20. un 30. gados — arī uz Eiropas turīgāko pilsētnieku galdiem. Zutiņš jeb nēģis visos laikos bijis Carnikavas iedzīvotāju labklājības avots, simbols un goda lieta.

Mūsdienu zinātnieki teic, ka nēģis ir lielisks dabīgo, cilvēka organismam nepieciešamo taukskābju avots. Pietiek ar kumosu nēģa, lai dienas deva būtu nodrošināta.

Carnikavas nēģu specifika un garšas īpašības saistītas ar Carnikavas iedzīvotāju prasmēm nēģu ieguvē un gatavošanā, kuras mantotas no paaudzes paaudzē jau no 17. gadsimta un kuru pamatā ir roku darbs un pieredze.

NĒĢU PĀRDOŠANA

Carnikavas nēģus lielos daudzumos eksportēja uz Krieviju austrumos un uz Franciju un Vāciju rietumos, kas ļāva tiem iegūt arī starptautisku atpazīstamību.

20. gadsimta sākumā (20. un 30. gados) Salacgrīvā nēģus paši ķēra, cepa un lika konservu bundžās, un paši arī sūtīja uz citām Latvijas vietām, kā arī uz Vāciju un Franciju. Salacas nēģus pakoja traukos un transportēja uz Valmieru ar bānīti caur Ainažiem, uz Rīgu, iespējams, ar kuģi.

Ar norādi "Carnikavas nēģi" marķē tikai Carnikavas novadā laikā no 1. augusta līdz 1. februārim ar murdiem Gaujas upes lejtecē pie ietekas jūrā zvejotos svaigos un pārstrādātos nēģus, ja tie ražoti Carnikavas novadā atbilstoši specifiskācijai. Tas ne tikai palīdz aizsargāt zīmi "Carnikavas nēģi", bet arī patērētājiem norāda uz produkta kvalitāti.

NĒĢU ĶERŠANAS, GATAVOŠANAS TRADĪCIJAS NOVADU ATPAZĪSTAMĪBAS VEICINĀŠANAI

Kopš 2015. gada Carnikavas nēģi ir iekļauti Eiropas Savienības (ES) Aizsargātu ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu reģistrā.

Rīgas reģionā mūsdienās nēģu ķeršanas un gatavošanas tradīciju izmanto attiecīgi tradicionālajos Nēģu svētkos Carnikavā, kā arī Salacgrīvas novadā, kur rīko Nēģu dienu. Tie ir tradicionāli ikgadēji pasākumi.

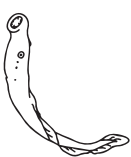
Nēģu svētki ir vērienīgākie svētki Carnikavas novadā, ko ik gadu svin augustā, atzīmējot nēģu zvejas sezonas atklāšanu, kas sākas 1. augustā un ilgst līdz 1. februārim. Dienas laikā notiek amatnieku tirdziņš, svētku gājiens, sportiskās aktivitātes, laivu parāde, muzikantu koncerts, nēģu ātrēšanas sacensības. Viens no svētku nozīmīgākajiem notikumiem ir Carnikavas nēģu zupas vārīšana 400 litru lielā katlā. Savukārt Salacgrīvas novadā tā ir īpaša diena ar speciāli organizētu programmu dienas garumā oktobrī, kad notiek dažādi kultūras pasākumi un Salacgrīvas tači ir atvērti gan apskatei, gan nēģu iegādei, gan dažādām izklaidējošām aktivitātēm.

TEK GLABĀTĀJI UN ZINĀŠANU NESĒJI NĀKAMAJĀM PAAUDZĒM

Carnikavā nēģu ķeršanas un gatavošanas tradīcijas saglabāšanai un popularizēšanai darbu iegulda Carnikavas novadpētniecības centrs, kurš atklāts 2012. gada rudenī un, kopš šī laika tiek veikta dažādu ar Nēģu ķeršanu saistītu artefaktu ekspozīcija, liecību apkopošana un izmantošanu ekskursiju nodrošināšanai izziņu alkstošiem interesentiem gan no Latvijas, gan ārzemēm. Centra darbinieki aktīvi iesaistās dažādos projektos un aktivitātēs, lai pilnvērtīgāk spētu varētu atspoguļot senās tradīcijas detaļas.

Avots: kultura.carnikava.lv/lv/novadpetniecibas-centrs

Nēģu ķeršanas un cepšanas tradīciju Carnikavas popularizēšanai un identitātes veidošanai izmanto Carnikavas novada tūrisma informācijas centrs, kas uztur aktuālu informāciju par Uzņēmējiem, kas veic šo arodu un piedāvā nēģus to tīkotājiem.

Carnikavas identitāte cieši saistīta ar nēģi, tāpēc Carnikavā augustā tiek rīkoti Tradicionālie Nēģu svētki, kas saistīti ar nēģu sezonas atklāšanu. Dienas laikā notiek amatnieku tirdziņš, svētku gājiens, sportiskās aktivitātes, laivu parāde, muzikantu koncerts, nēģu ātrēšanas sacensības. Viens no svētku nozīmīgākajiem notikumiem ir Carnikavas nēģu zupas vārīšana 400 litru lielā katlā.

Avots: tourism.carnikava.lv/carnikavas-negi

Salacgrīvas vēsture cieši saistīta ar Nēģu ķeršanu. Ar arodu saistīti artefakti apkopoti Salacgrīvas muzejā, kur eksponēti vēsturiski priekšmeti, izvietotas fotogrāfijas. Muzejā iespējams iepazīt nēģu ķeršanas tradīciju tieši Salacgrīvas novadā.

Avots: www.salacgriva.lv/lat/salacgriva/muzejs

Salacgrīvas Tūrisma Informācijas centrs ir iestāde, kas savos informatīvajos materiālos apkopo informāciju par Nēģu ķeršanas tradīciju, kā arī popularizē iespēju apmeklēt Nēģu tačus, publicējot informāciju savā mājas lapā kā arī iesaistoties Salacgrīvas nēģu dienas organizācijā. Ar nēģu ķeršanu saistītās ievērojamās vietas Tūrisma Informācijas centrs iekļauj arī rekomendējamo apskates objektu maršrutos.

Avots: www.visitsalacgriva.lv/lv/pasakumi/negu-diena-2019

Informāciju par nēģu ķeršanas tradīciju regulāri uztur tūrisma veltīti interneta mēdiji, publikācijas atrodamas masu informācijas līdzekļos, kā arī zinātniskās publikācijās. Daudz vairāk informācijas par nēģiem var atrast, meklējot internetā (meklētājā ievadot "Carnikavas nēģis" vai "Salacgrīvas nēģis").

DARBĪBAS UN PASĀKUMI TEK SAGLABĀŠANAI UN POPULARIZĒŠANAI

- Daudzi informācijas avoti apskata nēģu ķeršanas tradīciju. Nākamais solis būtu šo zināšanu dokumentēšana un sistematizēšana, piesaistot pētniekus un vēsturniekus, t.sk., integrējot TEK pieeju.
- Nēģu ķeršanas dokumentēšanas nākamais solis – video audiovizuāla materiāla sagatavošana par ķeršanas procesu, vides zinībām un prasmēm.
- Plašāka jaunās paaudzes iesaiste izziņas procesā par nēģu ķeršanas tradīcijām un ar to saistītā vides izglītība ir nozīmīga, lai nodrošinātu šo zināšanu nodošanu un saglabāšanu nākamajām paaudzēm.

Informatīvo materiālu sagatavoja Āris Adlers sadarbībā ar Ingu Briēzi un Sanitu Paegli (Rīgas plānošanas reģions).

Par sadarbību pateicamies Olgai Rinkus (Carnikavas Novadpētniecības centrs) un Kristīnai Kauliņai (Salacgrīvas Tūrisma Informācijas Centrs).

Materiāls sagatavots 2021. gada aprīlī.

Informatīvais materiāls veidots projekta "Reģionālā attīstība sekmējot piekrastes zvejniecības kultūras mantojuma potenciālu Eiropā/ CHERISH" ietvaros, kas tiek realizēts ar Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) programmas INTERREG Europe 2014.–2020. gadam atbalstu. Informatīvais materiāls neatspoguļo Eiropas Savienības, vadošās iestādes vai INTERREG Europe programmas 2014.–2020. gadam apvienotā sekretariāta viedokli.

